

20

וחי בהם

אי־ודאות עלולה לגרום לאדם שיתוק הלכתי - כשר או טרף? תמא או טהור? חזרה אל בית המדרש התנאי מבררת את העולם הדתי שביקש לייסד

מעבר לספק סביר

ההלכה מתמודדת עם מצבי אי־ודאות במטרה לאפשר את יישומה בחיים עצמם. בספרו החדש חוזר פרופ' משה הלברטל לכללי הספקות שנוסחו בבית המדרש התנאי, ומציע חלופות פרשניות

/ דוד קורצווייל /

ספרו החדש של פרופ' משה הלברטל פותח עידן חדש בחקר ההלכה. לפי המסורת הרבנית טקסטים תנאיים, כגון המשנה והתוספתא, מתפרשים לאור המסורת התלמודית ודברודית; לפיכך דברי המשנה משובצים בתבניות הקבועות של עקרונות תלמודיים בתר-תנאיים. הלברטל מבקש לשוב אל הטקסט התנאי ולפרשו באופן עצמאי ובלתי תלוי במסורת הפרשנית. הוא מתפקד כארכיאלוג של הטקסט. ספרו המהפכני מעביר אותנו במנהדת הזמן למאה הראשונה לספירה, לדרך הראשון של התנאים, ולמאה השלישית לספירה, תחילת העידן האמוראי בבבל.

הלברטל מושיב אותנו בישיבות בבל ומאפשר לנו ליטול חלק פעיל בדיונים הראשונים על פרשנות ספירות התנאים. כך אנו יכולים לראות בצורה מיטבית את תמונת ההלכה, טרם אמרו האמוראים את דברם. כשר נה מהמחקר האקדמי המקובל, הניתוח הארכיאלוגי של הלברטל אינו ממוקד בחקר הטקסט או בפילולוגיה שלו; הוא מתמקד במשמעות הטקסטים התנאיים, ומציע להם ניתוח מסדר שני.

הסוגיות שבהן עוסק הספר הן חשובות ויסודיות, השפעתן על עולם ההלכה דרמטית. הלברטל אינו מסתפק בישיבה פסיבית בבית המדרש הבבלי, אלא מציע אלטרנטיבות פרשניות מזהירות ומנומקות, המחירות תמיהה מדוע הן לא נבחרו כפרשנות מועדפת.

ידיעה מוגבלת

ההלכה משתיתה את מכלול הנורמות שהיא משגידה על עובדות המציאות, ולכן היא תלויה מציאות. אלא שדיועיותיו של האדם על המציאות הן מוגבלות, וישנם פערים משמעותיים בין הידע שלו ובין המציאות. מרחב פערים זה הוא מרחב הספק, שהוא חלק בלתי נפרד מהמציאות האנושית. עניינו המרכזי של הספר הוא ניסיון לגבש ולהבין את כללי ההתמודדות התנאית עם מצבי ספק. הפרויקט שהלברטל נטל על עצמו מתממש בתהליך אינדוקטיבי קפדני, ומסקנותיו נובעות ממכלול הדתי-יסודיות ביחס למצבי אי־ודאות במשנה ובתוספתא. הספר מתאפיין במעברים חוזרים ונשנים מדיון מסדר ראשון, היינו, ניתוח מפורט של כללי הכרעות הספק בסוגיות השונות, לדיון מסדר שני, העוסק בשאלות מרתקות מתחום הפילוסופיה של ההלכה והמטא-הלכה. הדיון מהסדר השני עוסק בשאלות כגון: מה הייתה הדתי-יסודית ההלכתית למצבי ספק בתקופה שקדמה למדנה ולתוספתא? מדוע העיסוק האינטנסיבי במצבי ספק התפתח רק בשלב הכתיבה התנאית? מדוע דיון בכללי הכרעה החלים על הספק מחייב רזולוציות כה גבוהות דיפרנציאליות בין תחומי ההלכה השונים? מהו טיבו ואופיו של העולם הדתי שדיני הכרעה הספקות מבקשים לייסד? מהם היעדים שביקשו התנאים להשיג באמצעות כללי ההכרעה שנבחרו על ידם? האם כללי ההתמודדות עם מצבי אי־ודאות הם טכניקה או מהות? עיסוק זה בסדר השני הוא עיקר פריצת הדרך של

משה הלברטל
הולדת הספק
והתמודדות עם אי־ודאות
בספרות התנאים

הולדת הספק

ההתמודדות עם אי־ודאות בספרות התנאים
משה הלברטל
מאגנס, 2020, 264 עמ'

עורך בחנות עצמה. החנות היא מקום קביעותו של הבשר, שכלל לא פרש. לכן החילו לגביו דוקטרינה חדשה שנה סחה בכלל: "כל קבוע כמחצה על מחצה דמי". היינו, ללא קשר לשאלה מהו הרוב, יחול פה ספק שקול, ובהתאם לכלל שכל ספק תורה לחומרה, הבשר יהיה אסור.

החידוש של דוקטרינת הקבוע הוצמד לדרשה מה תורה ונחשב כגזירת הכתוב. החלטה ותחולתה של דוקטרינה זאת על מכלול המצבים נתקלה בקשיים מרובים, ויצרה אין ספור מחלוקות בראשונים ובאחרונים. אמחיש זאת במקרה נדיר שהתרחש בקהילת וילנה (תשובת גאונים בתראי סימן ה): שחט שחט שבע בהמות, ולאחר השחיטה מכר חצי בהמה. לאחר המכירה התברר שאחת הבהמות, שלא ניתן לזהותה, היא טריפה. לפי כללי ההלכה, מחצית הבהמה שכבר פרשה מהחנות, תהיה כשרה מדין פרישה מהרוב הכשר. חציה השני של הבהמה שנתר בחנות, מכוח דוקטרינת הקבוע, יהיה טרף. והנה הגענו לתוצאה אבסורדית שאותה בהמה חציה כשר וחציה טרף!

סיעה של פוסקים נקטו במהלכים יצירתיים כדי להחיל דין זהה על שני החצאים, כל זאת בהסתמך על עיקרון שקבע הט"ז (יורה דעה קי, ה) שלא ייתכן שבגוף אחד חלק אחד יהיה כשר וחלק אחר טרף. בעל "פרי חדש" חולק וטוען שפסיקה סותרת ביחס לשני חצאי בהמה היא מנהג פשוט, "ומי שאינו מורה כן לא ידע באיסור והיתר". עקרון האחידות ההלכתית של הט"ז נעוץ במוטיבציה ל"אסתטיקה הלכתית". ברם, הפרי חדש צורך בטענתו שכל העוסק בדיני איסור והיתר יודע כי אסתטיקה מעין זאת לא קיימת. לדוקטרינת הקבוע ישנה תרומה מכרעת לאייקוימה של אסתטיקה זאת. הכנסת כלל שרירותי כגזירת הכתוב למארג כללים רציונליים, דומה למי שינסה לפתור בעיה מתמטית תוך כפיפות ל"גזירת הכתוב" שמצווה עליו להחליף ספרות לפי עיקרון שרירותי.

הלברטל מבקש להצטרף לדיון הבבלי ולמנוע את היווצרותה של דוקטרינת הקבוע, ומשבאה לעולם – לצד מצמה. לטענתו, קיימת הבחנה אחרת, מהותית ועקרונית יותר, הנסמכת על התוספתא. בתוספתא (רמא, פ"ד, ר"י) יש מקרה מקביל לסיפור תשע החנויות. הברייתא שצד טטה בבבלי מבחינה בין מוצא בשר לקונה בשר. התוספי תא, לעומת זאת, עושה הבחנה בין קונה בשר מאדם פרטי לבין קונה בשר בשוק. הבחנת התוספתא מיוסדת על ההבדל בין מצב שבו לאדם המסתפק לא הייתה דרך כלל שהי לפתרון הספק – זאת מכיוון שקנייה בשוק מאופיינת כמקום שהמוכרים אינם יודעים לזהות את מקור מרכיב לתם. בניגוד לכך, אדם יכול היה בנקל למנוע את הספק במצב שבו הוא קונה מאדם פרטי.

הבחנה של הלברטל, בין מצב שבו הספק יכול להיכנס תברר ובין מצב שבו לא ניתן להתיר את הספק, מייצרת את הצורך בדוקטרינת הקבוע הבלתי-רציונלית. כנגדה היא מציבה הבחנה רציונלית וערכית, לפיה דיני הספק משתרים את מי שלא היה אשם בהתנהגותו. לו הבחנה זאת הייתה מתקבלת, האנומליה בספקם של אנשי וילנה לא הייתה באה לעולם. האסתטיקה הפסיקתית וההלכתית שהט"ז חתר אליה הייתה מושגת מאליה, מעצם קיומם של כללים רציונליים הניזונים מעקרונות מטא-הלכתיים. ה"פרי חדש" השלים עם אנומליות בפסיקה, אך הלברטל, בהסתמך על מקור תנאי, חותר למנוע אותן עוד בטרם היווצרותן.

הצעתו של הלברטל היא מהפכנית ביותר ונותנת מענה לבעיות רבות המצויות בספרות הראשונים והאחרונים ברין קבוע. הספר לא בא לערער על כללי הפסיקה, אלא קורא לצמצם את הדוקטרינה ככל הניתן, ולבכר על פניה את ההבחנה הערכית של התוספתא. בנוסף, הספר חותר לפירוש כללי הספק לאורם של עקרונות על. הצעה זאת הינה חלק מחדשנותו הכללית של הספר, המזהה את דיני הספק בהלכה ככלי אפקטיבי ומרכזי למימוש מדיניות הלכתית רצויה. ●

חז"ל צמצמו את החששות. אין חוששים לחולדה שגררה חמץ. שאם כן "אין לדבר סוף". בדיקת חמץ. ירושלים 2013
צילום: נתי שוחט, פלאש 90

הספר והוא, כשלעצמו, מקנה לו מעמד יוצא דופן.

אימת החטא

המצויאות רוויה בספקות על כל צעד ושעל. כל סיעה ברחוב עלולה להתברר כחשיפה לטמאמת, כל מאכל עלול להתברר כלא כשר, כל זיווג עלול להתברר כאיסורי חיתון וכיוצא באלה. המצב ההלכתי שלפיו אדם חייב בדין גם אם היה שוגג, עלול להוביל את המאזין לשיתוק מוחלט. לכן, סוגיית אייחודאות מפגישה אותנו עם אחת משאלות היסוד בפילוסופיה של ההלכה: מה טיבו של העולם שההלכה מבקשת לכונן? האם נגזר על האדם המאמין לחיות בכידוד חברתי וסביבתי כדי להימנע מכל עבירה, כולל עבירה בשוגג?

אכן, יש שפירשו כך את עולם ההלכה, ובמובנים מסוימים ישנם גם כיום זרמים שנוהגים ברוח זאת. הליברטל מנתח כתבים של כתות מדבר יהודה וכן מקורות נוספים, כגון איגרתו של אריסטו, ומזהה בהם מגמת חיים מעין זאת. מכאן הוא מסיק שיתכן שזאת הייתה מציאות החיים הדתיים טרם הגיבוש התנאי של כללי ההתמודדות עם מצבי איחודאות. לפיכך הוא מניח שכל פרויקט המיסוד התנאי של כללי התמודדות עם מצבי ספק, נועד, בראש ובראשונה, לאפשר למאמין לחיות בתוך המציאות הריאלית ללא אימת החטא.

מיסוד הכללים לא נועד אפוא להתמודד רק עם בעיות מקומיות של מצבי ספק, יש לו מטרה נשגבה יותר: מניעת הגליית המאמין מהחיים עצמם. תמה זאת היא מהפכה מחשבתית של ממש. היא מסיטה את המיקוד בסוגיית הספקות מעיסוק טכניהלכתי גרידא, לעיסוק בשאלת יישום ההלכה בעולם החיים הממשי.

בעולם הלמדני מקובל לטעון שאסכולת בריסק ערסקת בשאלות מסדר ראשון, היינו, מה כתוב בדף הגמרא; לעומתה, אסכולת הרב שמעון שקופ עוסקת בשאלות מהסדר השני, לא בשאלה מה כתוב אלא למה כתוב. אם נזדקק להבחנה זאת לצורכי מיפוי הספרות התורה נית הנודעת ביותר בסוגיות הספקות, נאמר כך: הספריים "קונטרס הספקות" ו"שב שמעתתא" הם יצירות פאר שעניינם הבנת כללי הספק בתפקודם בסדר ראשון. יצירתו המונומנטלית של הרב שקופ "שערי ישראל" מניחה את כללי הספק כעובדה נתונה, אולם בהבדל מקונטרס הספקות והשב שמעתתא, ר' שמעון שקופ מארגן את כללי הספקות בארגון פנימי ובהיררכיה המונעת משיקולים מטא-הלכתיים מסדר שני. יצירתו של הלברטל צועדת

צעד נוסף: היא מנמקת את עצם הצורך האפריורי בכך ללי ספק בשיקולים מטא-הלכתיים. כן היא מצביעה על אופציית גיבוש כללים שונה מקורפוס הכללים הקיימים, תוך השתתתם על ספרות התנאים ועל ארונים מטא-הלכתיים, כגון אשם ואחריות.

ברוח זאת יש גם להבין מה ראוי להיחשב כ"ספק", שאותו יש לפתור. יש להבחין בין "ספק" ובין "חשש". הספק הוא מציאות של אי-ודאות, שאדם סביר, באותן נסיבות, היה מזהה כספק; החשש הוא מציאות מדומיינת סובייקטיבית, שבה אין כל ספק אמיתי, אך המאמין הקור נקרטי מייצר חששות ספקולטיביים. הורם המרכזי בהלכה דוחה בשתי ידיים את עולם החששות. לו הייתה הכרה בעולם החששות, העולם ההלכתי, והריאלי בעקבותיו, היה קורס.

חז"ל היטיבו לכטא רעיון זה במשנה בפסחים (ט, א), "אין חוששין שמא גיררה חולדה מבית לבית וממקום למקום, דאם כן, מחצר לחצר ומעיר לעיר אין לדבר סוף". המינוח "אין לדבר סוף" אינו טיעון טכני אלא מהותי. ההלכה נועדה לחול בתוך עולמו הריאלי של המאמין, ולא להוות עולם העומד בפני עצמו והממיר את הער לם המעשי. היא מערכת ההפעלה של החיים, ולא החיים כשלעצמם.

הצעה מהפכנית

כדי להציג קורטוב מתרומת הספר, אני מבקש ליצור מפגש בין אחד מרעיונותיו של הלברטל ובין דיונים מרכזיים בספרות האחרונים ובפוסקים.

ידועה הברייתא (כתובות טו, א): "תשע חנויות כולן מוכרות בשר שחוטא (=כשרה) ואחת מוכרת בשר נבילה, ולקח מאחת מהן ואינו יודע מאיזה מהן לקח, ספיקו אסור. ובנמצא, הלך אחר הרוב". הברייתא מבחינה בין ספקו של הקונה מאחת החנויות, שלגביו נאמר שספקו אסור, ובין מי שמצא את הבשר מחוץ לחנויות, שספקו הותר. הקושי ברור: מדובר במציאות שבה 90% מהחנויות בעיר מוכרות בשר כשר, ואם כן, מדוע לא נחיל את דין הרוב גם על הקונה שאינו זוכר היכן קנה?

בספרות התנאים אין כל הסבר או הנמקה לתוצאה השונה. עניין זה נדון לראשונה בבתי המדרש האמריאיים. הם הבחינו בין המקרים בהתאם למקום הפיזי שבו נוצר הספק ביחס לכשרות הבשר. אצל מוצא הבשר נוצר הספק מחוץ לחנויות, ולכן הוחל לגביו הכלל "כל מה שפרש, פרש מהרוב". ואילו אצל קונה הבשר הספק התי